TALABALARDA SO‘G‘LOM MA’NAVIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Xo’jayeva Gulshoda Jalilovna
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Globallashuv va axborotlashuv sharoitida yoshlarda ma’naviy immunitetni shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni tarkib toptirishning dolzarbligi asoslab berilgan. Tadqiqotda shaxsga yo‘naltirilgan, aksiologik va tizimli yondashuvlar asosida talabalar ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishning mazmuni, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metodlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom ma’naviy dunyoqarash, talabalar, pedagogik asoslar, aksiologik yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, ma’naviy immunitet, milliy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy faollik, axloqiy fazilatlar, ma’naviy tarbiya, pedagogik texnologiyalar, oliy ta’lim.

Kirish. Bugungi globallashuv, axborot oqimlarining keskin jadallashuvi va madaniyatlararo integratsiya sharoitida talaba-yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish masalasi oliy ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda yoshlarning ongiga turli axborot xurujlari, ommaviy madaniyat ta’siri va ijtimoiy bosimlarning ortib borishi ularning qadriyatlar tizimi va hayotiy pozitsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, shaxsning dunyoqarashi uning ijtimoiy xulq-atvori, axloqiy qarashlari va fuqarolik mas’uliyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir . Shu bois talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni shakllantirish ta’lim jarayonining ustuvor yo‘nalishiga aylanishi zarur.

Oliy ta’lim bosqichi shaxsning dunyoqarashi faol shakllanadigan davr bo‘lib, aynan shu davrda ma’naviy qadriyatlar, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faollik rivojlanadi.

Mazkur jarayonni ilmiy asoslangan pedagogik mexanizmlar orqali tashkil etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Asosiy qism. Pedagogik va falsafiy manbalarda “dunyoqarash” tushunchasi shaxsning olam, jamiyat va o‘ziga nisbatan umumiy qarashlar tizimi sifatida talqin etiladi. Sog‘lom ma’naviy dunyoqarash esa shaxsning ijobiy xulq-atvori, qadriyatlarga asoslangan munosabati va ongli hayotiy tanlovlarini ifodalaydi. Shaxs ma’naviy dunyoqarashi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: qadriyatlar tizimi; axloqiy qarashlar; ijtimoiy pozitsiya; tanqidiy va mustaqil fikrlash; ma’naviy immunitet. Mazkur komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular ta’lim-tarbiya jarayonida shakllanadi va rivojlanadi.

Psixologik tadqiqotlar talabalik davrini shaxsning refleksiya, o‘zini anglash va mustaqil fikrlash jarayonlari eng faol rivojlanadigan bosqich sifatida tavsiflaydi . Shu sababli bu davrda ma’naviy dunyoqarashni maqsadli shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Agar mazkur jarayon yetarlicha tashkil etilmasa, quyidagi salbiy holatlar yuzaga kelishi mumkin:

- ijtimoiy befarqlik;
- qadriyatlarga loqaydlik;
- ma’naviy barqarorlikning susayishi;
- noto‘g‘ri hayotiy tanlovlar. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ma’naviy rivojlanishiga tizimli yondashuv zarur.
- Pedagogika nazariyasida ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, balki shaxsning qadriyatli yo‘nalganligini shakllantirishi zarurligi ta’kidlanadi .

Talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirish quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni talab qiladi:

- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim
- aksiologik yondashuv (qadriyatlarga asoslangan ta’lim)
- tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
- muammoli ta’lim texnologiyalari
- madaniy-tarixiy merosga tayangan o‘qitish

Shuningdek, ta'lim jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi: modellashtirish; munozara va bahs; evristik izlanish; kuzatish va tajriba; ijodiy topshiriqlar.

Talabalarda sog'lom ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishda o'zbek xalqining boy tarixiy-madaniy merosi muhim didaktik vosita hisoblanadi .

Mutafakkir ajdodlarimiz, jumladan: Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy o'z asarlarida komil insonni tarbiyalash, ma'naviy poklanish va ilmga intilish g'oyalarini ilgari surganlar. Ularning pedagogik qarashlari: ma'naviy poklanish; ezgu amallarni bajarish; mustaqil fikrlash; ilmga muhabbat kabi qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tasavvuf ta'limoti, xususan, Naqshbandiya tariqati shaxs ma'naviy kamolotining muhim metodologik asoslaridan biridir. Uning asosiy g'oyalari: nafsni tiyish; halollik; sabr va qanoat; insonparvarlik; ma'rifatga intilish. Mazkur g'oyalar talabalarda quyidagi sifatlarni rivojlantiradi: ijtimoiy mas'uliyat; bag'rikenglik; axloqiy barqarorlik; ruhiy mustahkamlik.

Bugungi kunda yoshlar ongiga ta'sir qiluvchi omillar: ommaviy madaniyat; internet va virtual makon; axborot xurujlari talabalarda ma'naviy immunitetni shakllantirish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu sababli quyidagi choralar muhim:

- media savodxonlikni oshirish;
- tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;
- milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim;
- innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish.

Zamonaviy globallashuv, axborotlashuv va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida talabalarda sog'lom ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish oliy ta'lim tizimining eng ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan ma'naviy dunyoqarash shaxsning ijtimoiy xulq-atvori, hayotiy pozitsiyasi, axloqiy qarashlari va fuqarolik mas'uliyatini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Birinchidan, sog'lom ma'naviy dunyoqarash talabaning shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi. U talabaning qadriyatlar tizimini, hayotiy maqsadlarini va ideal qarashlarini shakllantiradi. Natijada talaba o'z hayot yo'lini ongli ravishda tanlay oladigan, mustaqil fikrlaydigan va o'z qarorlariga mas'uliyat bilan yondashadigan shaxsga aylanadi.

Ikkinchidan, sog‘lom ma’naviy dunyoqarash ijtimoiy faollik va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantiradi. Bunday talaba jamiyatda sodir bo‘layotgan jarayonlarga befarq bo‘lmaydi, balki ularga ongli munosabat bildiradi, ijtimoiy muammolarni hal etishda faol ishtirok etadi. Bu esa fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Uchinchidan, sog‘lom ma’naviy dunyoqarash ma’naviy immunitetni shakllantiradi. Hozirgi kunda yoshlar turli axborot xurujlari, ommaviy madaniyat ta’siri va yot g‘oyalar bilan to‘qnash kelmoqda. Sog‘lom dunyoqarash esa ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirib, zararli ta’sirlarga nisbatan mustahkam ichki himoya mexanizmini yaratadi.

To‘rtinchidan, mazkur jarayon axloqiy fazilatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Talabalarda halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik, bag‘rikenglik, mehr-oqibat kabi sifatlar shakllanadi. Bu esa ularning nafaqat kasbiy, balki insoniy kamolotini ham ta’minlaydi.

Beshinchidan, sog‘lom ma’naviy dunyoqarash kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki ma’naviy yetuklik kasbiy faoliyatda halollik, mas’uliyat, intizom va ijodkorlik kabi muhim sifatlarning namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

Oltinchidan, talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirish milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlaydi. Bu esa globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni saqlagan holda zamonaviy taraqqiyotga moslashish imkonini beradi.

Yettinchidan, ushbu jarayon jamiyat ma’naviy muhitini sog‘lomlashtirishga xizmat qiladi. Chunki ma’naviy yetuk yoshlar jamiyatda ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirish:

- shaxs kamolotini ta’minlaydi;
- ijtimoiy faollikni oshiradi;
- ma’naviy tahdidlarga qarshi immunitetni kuchaytiradi;
- axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi;
- kasbiy kompetensiyalarni mustahkamlaydi;

- jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi (1-rasmga qarang). Shu bois mazkur masala zamonaviy pedagogika fanining dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida tizimli va innovatsion yondashuv asosida tadqiq etilishi zarur.
-

1-rasm. Talabalarda sog'lom ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish

Mazkur rasm talabalarda sog'lom ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishning integrativ, tizimli va kompetensiyaviy modelini vizual shaklda aks ettiradi. Model "daraxt" metaforasi asosida qurilgan bo'lib, unda shaxsning ma'naviy kamoloti

uzluksiz rivojlanish jarayoni sifatida talqin etiladi. Rasmda daraxtning ildiz qismi “sog‘lom ma’naviy dunyoqarash” tushunchasini ifodalaydi va u shaxs rivojlanishining fundamental asosi sifatida qaraladi. Ushbu asos talabaning ma’naviy qadriyatlari, ichki e’tiqodi va ongli hayotiy pozitsiyasini shakllantiruvchi bazaviy omil hisoblanadi.

Daraxtning tanasi ma’naviy dunyoqarashning barqarorligini va uzluksiz rivojlanishini ifodalab, shaxsning ichki integratsiyasi – ya’ni bilim, qadriyat va xulq-atvor birligini ta’minlaydi. Bu jarayon zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, shaxsga yo‘naltirilgan, aksiologik va tizimli yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Rasmdagi shoxlar va barglar esa sog‘lom ma’naviy dunyoqarashning funksional natijalarini ifodalaydi. Mazkur komponentlar o‘zaro dialektik bog‘liqlikda bo‘lib, talabaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Modelning innovatsion jihati shundaki, u:

- ma’naviy tarbiya va kompetensiyaviy yondashuv integratsiyasini ta’minlaydi;
- ma’naviy immunitetni pedagogik kategoriya sifatida asoslaydi;
- shaxs–jamiyat–qadriyatlar tizimi o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni ochib beradi;

ta’lim jarayonini natijaga yo‘naltirilgan (outcome-based) model asosida talqin qiladi.

Rasmning quyi qismida aks etgan natija – “ma’naviy yetuk talaba – barkamol jamiyat poydevori” konsepsiyasi mazkur modelning strategik maqsadini ifodalaydi. Bu yondashuv shaxs rivoji orqali jamiyat taraqqiyotini ta’minlash g‘oyasiga asoslanadi. Ushbu chizma talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishning: tizimli, innovatsion, konseptual jihatdan asoslangan pedagogik modelini ifodalab, oliy ta’lim tizimida ma’naviy tarbiyani modernizatsiya qilish uchun ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayon: tizimli, ilmiy asoslangan, pedagogik jihatdan puxta tashkil etilgan bo‘lishi zarur. Sog‘lom ma’naviy dunyoqarashga ega talabalar: ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi, mas’uliyatli, barkamol shaxs
sifatida shakllanadi. Shu bois oliy ta’lim tizimida ma’naviy tarbiya, milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar integratsiyasiga asoslangan modelni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi (2-rasmga qarang).

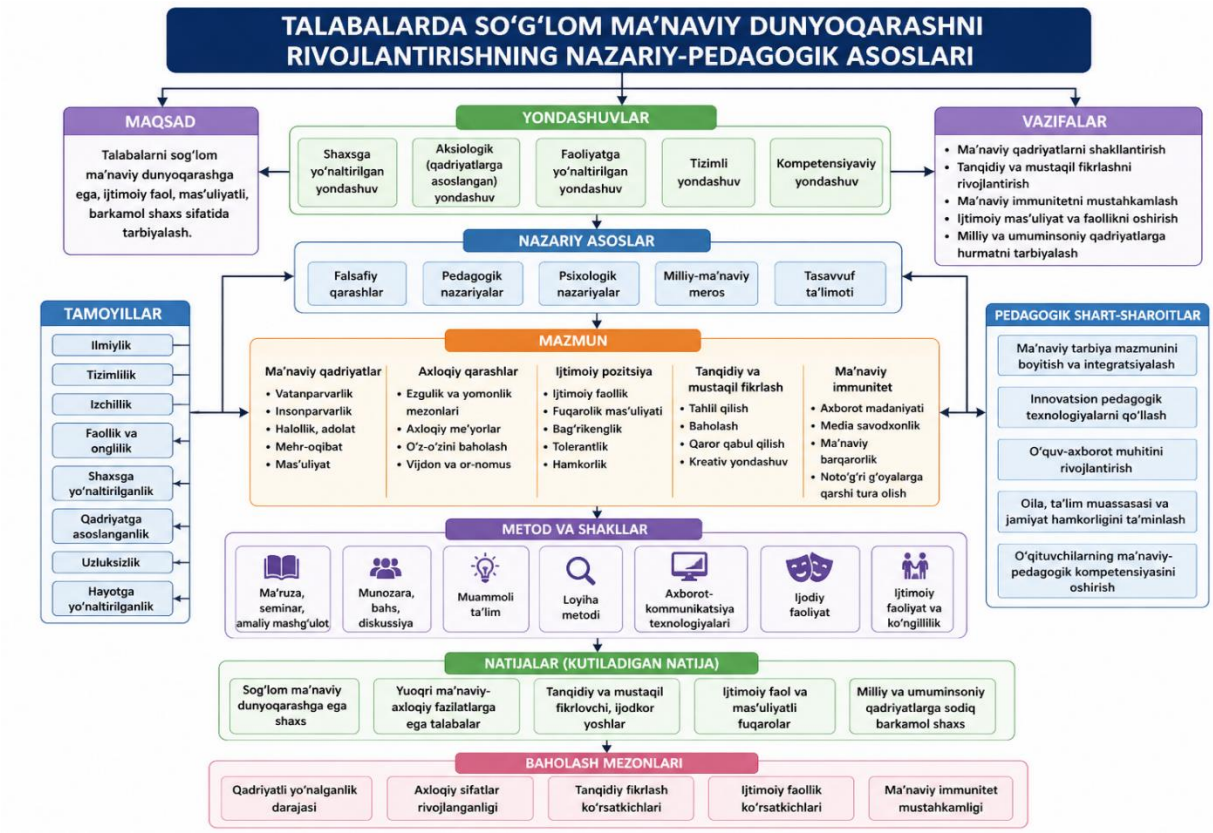

2-rasm. Talabalarda so‘g‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari mazmuni

Mazkur rasmda talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishning nazariy-pedagogik modelini tizimli ravishda aks ettiradi. Diagrammada ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liq holda ifodalangan. Rasmda avvalo maqsad sifatida talabalarda sog‘lom ma’naviy dunyoqarashga ega, ijtimoiy faol va mas’uliyatli shaxsni shakllantirish ko‘zda tutilgan. Ushbu maqsadga erishish uchun shaxsga yo‘naltirilgan, aksiologik, faoliyatga yo‘naltirilgan, tizimli va kompetensiyaviy yondashuvlar asos qilib olingan. Modelning nazariy asoslari falsafiy, pedagogik va psixologik qarashlar bilan bir qatorda milliy-ma’naviy meros hamda tasavvuf ta’limotiga tayangan holda shakllantirilgan. Bu esa talabalarda ma’naviy qadriyatlarni chuqur anglash va ularni hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Diagrammada mazmuniy blok alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda ma’naviy

qadriyatlar, axloqiy qarashlar, ijtimoiy pozitsiya, tanqidiy fikrlash va ma'naviy immunitet kabi muhim komponentlar tizimlashtirilgan. Ushbu komponentlar talabaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Shuningdek, rasmda pedagogik tamoyillar (ilmiylik, tizimlilik, izchillik va boshqalar) hamda pedagogik shart-sharoitlar (innovatsion texnologiyalar, hamkorlik muhiti va boshqalar) ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Jarayonni amalga oshirish uchun metod va shakllar (ma'ruza, munozara, muammoli ta'lim, loyiha metodi, AKT va ijodiy faoliyat) tizimi keltirilgan. Ushbu metodlar talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Natijada, diagrammada kutilayotgan natijalar sifatida sog'lom ma'naviy dunyoqarashga ega, tanqidiy fikrlovchi, ijtimoiy faol va barkamol shaxsni shakllantirish ko'zda tutilgan. Ushbu natijalar esa baholash mezonlari orqali aniqlanadi.

Umuman olganda, mazkur rasm talabalarda sog'lom ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish jarayonining kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan modelini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2019.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
5. Gershunskiy B.S. Filosofiya obrazovaniya. – Moskva: Pedagogika, 1998.
6. Slastyonin V.A., Isayev I.F., Shiyanov E.N. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2013.
7. Lerner I.Ya. Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. – Moskva: Pedagogika, 1981.
8. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

9. Musurmonova O. Talaba yoshlar ma'naviyatini shakllantirish. – Toshkent: Fan, 2016.
10. Nishonova S. Tarbiya nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
11. Safarova R.G. Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni. – Toshkent, 2019.
12. Qilicheva K. Ma'naviy tarbiya metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
13. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
14. Beruniy Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent, 2017.
15. Ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 2015.
16. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018.
17. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
18. Haqqulov I. Tasavvuf va badiiy tafakkur. – Toshkent, 2017.
19. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals. – Paris, 2017.
20. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris, 2018.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING